

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.068>
УДК 811.161.2:81'35:373.23

І.В. ЄФИМЕНКО, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: i.yefumenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4263-1324>

ДЕЯКІ ЗАУВАГИ ДО ПЕРЕДАВАННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ В «УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОПИСІ» 2019 року

У статті досліджено кодифікацію власних назв в «Українському правописі» 2019 р. Виявлено та проаналізовано основні зміни у правилах правопису особових і географічних назв, привертано увагу до окремих проблем їх кодифікації, які неоднозначно розв'язані або взагалі не подані в чинному правописі.

Установлено непослідовності та суперечності в деяких правилах правопису власних назв; визначено ті з них, які потребують коригування або доповнення.

Унесено корективи до окремих чинних орфографічних норм, а також сформульовано рекомендації до правопису тих власних назв, які досі не внормовані.

Ключові слова: правопис, орфографічна норма, структура, власні назви, особові назви, географічні назви, відтопонімні прикметники.

Проблема правопису власних назв нерозривно пов'язана зі специфікою цього класу лексики. Потрібно чітко усвідомлювати, що правописне нормування онімів принципово відрізняється від кодифікації загальних слів. Що ж зумовлює особливості орфографічного регулювання власних назв?

По-перше, величезний корпус онімного матеріалу: на відміну від загальних назв, що становлять у будь-якій мові цілком осяжний фонд, яким володіє кожна освічена людина, власні назви нараховують мільйони одиниць (Суперанская, 1985, с. 5). Опанувати правопис усього обсягу онімного матеріалу не просто для кодифікаторів. Цілком імовірно,

Цитування: Єфименко І.В. (2023). Деякі зауваги до передавання власних назв в «Українському правописі» 2019 року. *Українська мова*, 3(87), 68–83. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.068>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

що поза увагою лінгвіста може залишитися написання якоїсь власної назви, що суперечить правописним засадам. Саме тому неможливо проводити таку саму орфографічну уніфікацію власних назв, яку здійснюють щодо назв загальних зі створенням вичерпного списку винятків (Арутюнова, 2021, с. 23).

По-друге, власні назви — це юридично зафіксовані мовні одиниці. За допомогою особових назв (насамперед імені, імені по батькові та прізвища) індивідуалізують чи, як кажуть фахівці, легалізують особу (Скрипник, 2005, с. 14). Збереження своєї юридичної автентичності також важливе і для географічних назв, які частіше, ніж особові, є унікальними, тобто номінують лише один об'єкт (Русанівський, 1980, с. 62). Тому правила правопису власних назв повинні відбивати насамперед системні орфографічні явища й мати регламентувальний характер.

Мета пропонованої статті — проаналізувати правила передавання власних назв в «Українському правописі» 2019 р., відповівши насамперед на кілька запитань: які актуальні проблеми кодифікації власних назв не охоплені в чинному правописі; які правила правопису власних назв потребують коригування або доповнення; чи виправдані та обґрунтовані зміни до правописних норм, якщо такі є? І на основі проведеного аналізу надати правописні рекомендації, які б удосконалили та доповнили правила чинного «Українського правопису».

«Правопис власних назв» — це значний за обсягом розділ (29 с.), у якому сконцентровано більшість основних орфографічних норм передавання власних (особових та географічних) назв. Зауважимо однак, що деякі важливі правописні проблеми, пов'язані із власними назвами, розосереджено по інших розділах «Українського правопису», як-от «Уживання великої букви», «Правопис слів разом, із дефісом, окремо», «Правопис закінчень відмінюваних слів» та «Правопис слів іншомовного походження».

Водночас простежуємо деяку непослідовність у поданні правописних норм власних назв, оскільки низка правил написання іншомовних власних назв все ж таки потрапила до аналізованого нами розділу. Зокрема, до правил відмінювання неслов'янських змінюваних прізвищ, до правил передавання рос. **и** після **дж, ж, ч, ш, щ і ц** перед приголосними у слов'янських іменах і прізвищах, до правил про кінцевий твердий **ц** у неслов'янських прізвищах. Правопис неслов'янських власних назв засвідчено у правилах написання складних та складених особових імен і прізвищ та похідних від них прикметників, а також у правилах написання географічних назв, наприклад, відмінювання географічних назв, правопису прикметникових форм від географічних назв і назв народів, правопису складних і складених географічних назв і похідних від них прикметників.

Зауважимо, що до розділу «Правопис власних назв» унесено низку доповнень. Проте в чинному правописі досі є деякі прогалини в нормуванні власних назв, які не були охоплені кодифікацією.

Опрацювавши цей розділ, ми відзначили низку зауваг, а саме: нечітка структурованість (порушено послідовність подання матеріалу, по-

декуди некоректне використання лінгвістичної термінології), недогляди в ілюстративному матеріалі, неузгодження в формулюванні правил і, найголовніше, — не подано важливих орфографічних норм.

І. ЗАУВАЖЕННЯ ДО СТРУКТУРИ РОЗДІЛУ

В аналізованому розділі немає підрозділу «Правопис особових назв», подання матеріалу розпочинає параграф «Українські прізвища та імена» (УП-2019, § 141), що несповна відповідає змісту викладених нижче правил. Адже поняття «особові назви», крім *імен* і *прізвищ*, охоплює й *імена по батькові*, *прізвиська*, *псевдоніми*, про які також ідеться у правописі, однак ці антропонімні класи не відображені в назві підрозділу. Тому видається доцільним розділ «Правопис власних назв» чітко розмежувати на два окремих підрозділи — «Правопис особових назв» і «Правопис географічних назв».

На нашу думку, потрібно поміняти місцями ономастичні терміни в назвах трьох параграфів: «Українські прізвища та імена» (там само), «Слов'янські прізвища та імена» (там само, § 144), «Неслов'янські прізвища та імена» (там само, § 145), поставивши на перше місце термін *імена*, оскільки вони є першим офіційним ідентифікатором особи, тоді як *прізвище* — лише третій, після *імені по батькові*.

Рекомендуємо назви відповідних параграфів подати в такій редакції: «Українські імена та прізвища», «Слов'янські імена та прізвища», «Неслов'янські імена та прізвища».

В аналізованому розділі немає важливої інформації про офіційну *трикомпонентну* формулу називання особи в Україні, яка повинна б розпочинати підрозділ «Правопис особових назв». Це може призвести до нехтування історичною традицією вживання в українському антропоніміконі *імені по батькові*, що спостерігаємо тепер.

Уважаємо, що для збереження історичної традиції зазначений підрозділ потрібно доповнити вступним реченням про офіційну *трикомпонентну* формулу називання особи в Україні, до складу якої входить, крім *особового імені* та *прізвища*, також *ім'я по батькові*.

Параграф «Відмінювання імен» розпочинає речення про передавання на письмі українських імен за загальними нормами українського правопису (там само, § 143). На нашу думку, норму про правопис українських імен потрібно викласти в окремому параграфі «Українські імена» (перед параграфом «Відмінювання імен») з уточненням, що написання українських імен регламентоване у спеціальних довідниках і словниках, наприклад, Л.Г. Скрипник та Н.П. Дзятківської «Власні імена людей. Словник-довідник» (Скрипник, Дзятківська, 2005).

Два правила підрозділу «Правопис географічних назв»: про правопис географічних назв, не вживаних без номенклатурних слів, та про правопис прикметників на означення розмірів взаємного розміщення і сторін світу в складі географічних назв — окремим абзацом чомусь

подано в п. 2 § 151 «Апостроф, м'який знак» (УП-2019, § 151, п. 2, с. 187—188), що певною мірою порушує логіку викладення матеріалу.

Рекомендуємо обидва правила додати двома різними пунктами (п. 7 і п. 8) до § 149 «Географічні назви інших країн» із незначними уточненнями в першому з них: ідеться про номенклатурні слова *мис, гора, затока, океан, острів* тощо, які потрібно подати у формулюванні.

В іншому правилі цього ж підрозділу про окреме написання складних і складених географічних назв із *номенклатурними термінами*¹ останнє поняття не пояснено [там само, § 154, п. 1, 2)]. Натомість у поданій нижче примітці про написання разом складних прикметників, утворених від географічних назв, поняття *номенклатурні терміни* уточнено — *море, гора, ліс* та ін. (там само, § 154, п. 2, 1), прим.).

На нашу думку, потрібно удокладнити правило, подане в п. 1, 2 § 154, додавши в дужках *номенклатурні терміни*, із таким формулюванням: «**Окремо** пишемо: географічні назви й номенклатурні терміни (*хребет, затока, півострів, море*) при них: *Кавказький хребет, Кандалякська затока, Скандинавський півострів, Фінська затока, Чорне море*».

II. ЗАУВАЖЕННЯ ДО ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

З-поміж правописних рекомендацій до аналізованого розділу спостерігаємо не завжди вдале використання деяких лінгвістичних термінів.

Вужчий ономастичний термін *особові найменування* американських індіанців, ужитий у попередній редакції «Українського правопису» [УП-1993, § 106, п. 1, а)], замінено на ширший — *власні назви* американських індіанців [УП-2019, § 146, п. 1, 1)]. Уважаємо, що в цьому контексті краще використати ономастичний термін *власні особові назви* (або *прізвиська*) американських індіанців.

Спостерігаємо непослідовну заміну одного граматичного терміна у формулюванні двох різних правил правопису особових і географічних назв. Зокрема, не зовсім коректний термін *суфікс -єєв* російських прізвищ в одному правилі замінено на *сполучення морфем -єєв* російських прізвищ [там само, § 144, п. 3, 3)], а в іншому — на *сполучення цього суфікса з антропонімним -єй (-єєв)* російських географічних назв, похідних переважно від прізвищ [там само, § 149, п. 1, 2)].

Для уникнення вживання некоректного терміна (*суфікс -єєв*) та громіздкого формулювання (*сполучення цього суфікса з антропонімним -єй (-єєв)*) радимо використати формулювання *прізвища на -єєв* й подати обидва правила з огляду на пропозицію в такий спосіб.

П. 3, 3) § 144: «Російську букву *е* передаємо буквою *є* в таких позиціях: після приголосних (за винятком шиплячих, **р** і **ц**, задньоязикових і глоткового **г**) у російських прізвищах на **-єв** і **-єєв**».

¹ Звертаємо увагу, що в межах одного підрозділу у формулюванні різних правил правопису географічних назв ужито різні лінгвістичні терміни на означення одного поняття: *номенклатурні слова* та *номенклатурні терміни*.

П. 1, 2) § 149: «Але в деяких позиціях букву **е** слов'янських мов із кириличним алфавітом передаємо через **є**: у російських географічних назвах на **-єв** після приголосних (крім шиплячих, **р і ц**) та **-єєв**, похідних переважно від прізвиськ: *море Лантевих, Лєжнєво*, але: *Плещєєво, Ржеєв, мис Рум'янцева*».

На сторінках аналізованого розділу також натрапляємо на некоректне з погляду історичного словотвору вживання граматичного терміна *суфікс* щодо *сполучення морфем на стику основи та суфікса* в прізвиськах.

У правилі про передавання **и (і)** в суфіксах слов'янських прізвиськ на зразок *Козіцький* [УП-2019, § 144, п. 6, 2)] використано термін *суфікс -ицьк-*. Такого суфікса немає: це результат приєднання суфікса **-ськ-** до основи на **-ич-і** > поліморфемний суфікс **-ич-ськ** > **-и-цьк**.

У правилі про передавання суфіксів у слов'янських прізвиськах на зразок *Грудзький, Завадзький* (там само, § 144, п. 10) використано термін *суфікс -dzk-(-і) / -дзьк-(-ий)*. Такого суфікса немає: це результат приєднання суфікса **-sk-** до основи на **-d** у польських прізвиськах на зразок *Grąd-zki, Zawad-zki*, що дало в польській мові суфікс **-zk-(-і)**.

Уважаємо, що в першому випадку не варто використовувати термін *суфікс* щодо сполучення морфем **-и-цьк**, у другому — замінити суфікс **-dzk-(-і) / -дзьк-(-ий)** на суфікс **-zk-(-і) / -зьк-(-ий)**.

III. ЗАУВАЖЕННЯ ДО ЗМІСТУ ПРАВИЛ

У п. 10—11 § 144, присвячених правопису прізвиськ із прикметниковими суфіксами та закінченнями, замінено орфографічну норму щодо передавання українською мовою російських прізвиськ на **-ой, -ск-(ой) / -цк-(ой)** на зразок *Донської, Полевої, Трубецької*, які рекомендовано передавати через укр. **-ий**: *Донський, Полевий, Трубецький*. Однак для прізвиська *Толстой (Толста)* зроблено виняток, його передаємо без змін (там само, § 144, п. 10—11), що, на нашу думку, є нелогічним. Цю норму вперше було запропоновано в «Українському правописі. Проекті найновішої редакції» 1999 р. [УП-1999, § 105, п. 10)]. Не зрозуміло, на підставі якого критерію російському прізвиську *Толстой* надано такий привілей у відтворенні українською мовою?

Уважаємо, що збереження закінчення **-ой** та **-ск-(ой) / -цк-(ой)** (під наголосом) є маркером російських прізвиськ, який дає змогу розмежувати:

- російські прізвиська на **-ой** та українські прізвиська з наголошеним закінченням **-ий** на зразок *Гайовий, Кутовий, Лановий*;
- російські прізвиська на **-ск-(ой)** та українські, білоруські, польські прізвиська на **-ськ-(ий)** на зразок *Висоцький, Пісоцький, Сікорський, Черняхівський* та ін.;
- російські прізвиська на **-ск-(ой)** та російські прізвиська **-ск-(ий)** на зразок *Волконский, Раевский*.

Беручи до уваги зазначені відмінності російських і українських прізвиськ, рекомендуємо передавати російські прізвиська на **-ой, -ск-(ой) / -цк-(ой)**

через укр. **-ой, -ськ-(ой) / -цьк-(ой)**, як це було прописано в попередній редакції «Українського правопису» [УП-1993, § 104, п. 9]: «Російські прізвища на **-ой, -ск-(ой) / -цьк-(ой)** передаємо українською мовою через **-ой, -ськ-(ой) / -цьк-(ой)**: *Донської, Луговської, Полевої, Соловйов-Сєдой, Толстой, Крамської, Трубецької*».

У формулюваннях деяких правил правопису слов'янських імен і прізвищ чітко не зрозуміло, яку саме позицію вживання тієї або тієї букви в особовій назві воно ілюструє. Ідеться, наприклад, про правила:

- передавання слов'янських букв **е, ie, ё** в іменах і прізвищах [УП-2019, § 144, п. 2)]; із-поміж наведених прізвищ є приклади з **е** в корені (*Александров, Вєслав, Нєдич*), суфіксі (*Мічатек, Чанек*), а також із двома буквами **е** — в корені та суфіксі (*Сенкєвич, Сєдлачек*);

- передавання **и (і)** в південнослов'янських іменах і прізвищах (там само, § 144, п. 6) в наведеному як приклад сербському прізвищі *Милєтич* дві букви **и** — в корені та суфіксі.

Уважаємо, що формулювання обох правил потребують уточнення — в корені та суфіксі. Їх можна подати в такій редакції.

П. 2 § 144: «Російську букву **е**, польські **ie**, болгарську і сербську **е**, чеські **е, ё** після приголосних у корені та суфіксі прізвищ передаємо буквою **е**».

П. 6 § 144: «**И (І)** передаємо через **и** в корені та суфіксі імен і прізвищ, належних до південнослов'янських мов, у яких немає розрізнення **и** — **і** (болгарська, сербська та ін.)».

У п. 3, 4) § 146, присвяченого правопису складних і складених особових імен та прізвищ й похідних від них прикметників, до формулювання правила про написання з *дефісом* арабських, перських, тюркських особових імен [там само, § 146, п. 3, 4)], на нашу думку, потрібно додати компоненти, що свідчать про родинні стосунки, соціальне становище і т. ін., напр.: *бей, заде, мелік, огли, паша* та ін. (як це було в УП-1993). Пропонуємо таку редакцію цього правила: «З *дефісом* пишемо арабські, перські, тюркські особові назви з компонентами, що вказують на родинні стосунки, соціальне становище і т. ін. (*бей, заде, мелік, огли, паша*): *Гасан-оглі, Кемаль-паша, Мамєд-заде, Мехмєд-бєй, Мірза-хан, Фікрєт-кизі* (але за традицією *Чингісхан*). Арабське *Ібн* пишемо окремо: *Ібн Рєсте, Ібн Сіна, Ібн Фадлан*».

Низку застережень викликають правила відмінювання особових і географічних назв. Насамперед ідеться про параграфи, присвячені відмінюванню імен і прізвищ (там само, § 142—143), у яких не подано правописні рекомендації щодо відмінювання деяких типів імен і прізвищ, що може становити певні труднощі.

Рекомендуємо § 142 доповнити правилом про відмінювання чоловічих і жіночих прізвищ, утворених від нечленних (коротких) форм прикметників (на зразок *Глух, Куц, Молод*) та нечленних форм дієприкметників (на зразок *Бажан, Рубан, Продан*), які відмінюють як іменники твердої, м'якої або мішаної груп, із таким формулюванням: «Чоловічі

прізвища, утворені від нечленних (коротких) форм прикметників (на зразок *Глух, Куц, Молод*) та нечленних форм діеприкетників (на зразок *Бажан, Рубан, Продан*), відмінюємо як іменники твердої, м'якої або мішаної груп, пор.: *Глу́ха, Глу́хові (Глу́ху), Глу́хом* і т. д. Жіночі прізвища цього зразка не відмінюємо, пор.: *Марія Молод (Глух, Куц, Продан), Марії Молод (Глух, Куц, Продан), Марією Молод (Глух, Куц, Продан)*». Зауважимо принагідно, що це питання докладно висвітлено у правописному додатку до словника-довідника «Власні імена людей» Л.Г. Скрипник і Н.П. Дзятківської (Скрипник, Дзятківська, 2005, с. 301).

До цього ж параграфу також варто додати правило про відмінювання жіночих прізвищ, утворених від присвійних прикметників на **-ин** та **-ів**, із таким змістом: «В українській мові використовують дві форми жіночих прізвищ, утворених від присвійних прикметників — жін. і чол. роду, напр.: *Марія Ковалéва* і *Марія Ковалів*, *Ганна Гринчішина* і *Ганна Гринчішин*. Жіночі прізвища у формі жіночого роду відмінювані, пор.: *Марії Ковалéвої, Марії Ковалéвій* і т. д.; у формі чоловічого роду на приголосний — не відмінювані, пор.: *Марії Ковалів, Марією Ковалів* і т. д.; *Ганни Гринчішин, Ганні Гринчішин, Ганною Гринчішин* і т. д. Жіночі прізвища із суфіксом **-ин**, спільнозвучні із чоловічими, не відмінюємо: *Світлана Грузін, Світлани Грузін, Світлані Грузін* і т. д.; *Наталія Турчин, Наталії Турчин, Наталією Турчин* і т. д.; *Світлана Волóшин, Світлани Волóшин, Світлані Волóшин* і т. д.».

До правил відмінювання особових назв не потрапили рекомендації щодо відмінювання чоловічих імен та прізвищ на **-о** західних і південних слов'ян, які можна подати у примітці 4 до п. 2 § 143, урахувавши пропозицію авторів «Українського правопису. Проекта найновішої редакції» 1999 р. (УП-1999, § 114, прим.) із таким формулюванням: «Слов'янські чоловічі імена та прізвища на **-о** відмінюємо: *Бранко — Бранка, Давічо — Давіча, Костюшко — Костюшка*».

Деякі норми відмінювання особових і географічних назв, подані в аналізованому розділі, потребують коригування та доповнення.

На нашу думку, потрібно уточнити і розширити ілюстративний матеріал примітки 3 до п. 3 § 142, у якій йдеться про різні відмінкові форми орудного відмінка однини у прізвищах на зразок *Романішин* і *Русін* (УП-2019, § 142, п. 3, прим. 3). Пропонуємо подати її в такій редакції: «Від прізвищ прикметникового типу на зразок *Романішин* формою орудного відмінка відрізняється відмінювання прізвищ іменникового типу, утворених від етнічних назв, на зразок *Грузін, Литвін, Русін, Сербин, Турчин*, пор.: *Романішиним*, але *Грузіном, Литвіном, Русіном, Сербином, Турчином*».

Уважаємо, що потрібно також скоригувати правила відмінювання другої частини ойконіма *Асканія Нова*, яку в чинному правописі запропоновано відмінювати як прикметник, — *Асканії Нової, Асканії Новій* [там само, § 152, п. 4, 2)]. За походженням цю назву населеного пункту перенесено від назви родового маєтку в Німеччині, у якій другий ком-

понент *Нова* (< *Nova*) — латинізована форма німецького *Neu*. Відповідно її доцільно кваліфікувати як субстантивовану форму короткого (відіменного) прикметника, про що свідчить наголос на першому складі, та відмінювати як іменник на **-а** жі. род. І відміни.

Рекомендуємо вилучити з п. 4, 2) § 152 приклад відмінювання ойконіма *Асканія Нова* за зразком прикметників в обох частинах. Натомість нове правило відмінювання цього ойконіма подати у примітці до п. 4, 2) з огляду на норму, запропоновану в «Українському правописі. Проєкті найновішої редакції» 1999 р. (УП-1999, § 123, п. 4, б), прим.) із таким формулюванням: «У географічній назві *Асканія Нова* другий компонент відмінюємо як іменник на **-а** жі. род. І відміни: *Асканії Нови*, *Асканії Нові* і т. д.».

Окремої уваги потребує відмінювання українських ойконімів *Мукачево* (до 2017 р. — *Мукачеве*) та *Ярémче* (до 2006 р. — *Ярémча*), оскільки деякі авторитетні українські дослідники кваліфікують ойконім *Мукачево* як субстантивовану форму коротких (відіменних) прикметників середнього роду, які потрібно відмінювати за зразком іменників середнього роду на **-о**: *Мукáчево*, з *Мукáчева*, *Мукáчевом*, у *Мукáчеві*. Те саме стосується і ойконіма *Ярémче*, що його також кваліфікують як субстантив (Воронич, 2008, с. 28 із покликанням на П.П. Чучку).

Пропонуємо п. 3 § 152 доповнити приміткою про відмінювання цих географічних назв із таким змістом: «Географічні назви з прикметниковими закінченнями, що є субстантивованими формами коротких (відіменних) прикметників середнього роду, відмінюємо за зразком іменників середнього роду на **-о** та **-е**: *Мукáчево*, з *Мукáчева*, *Мукáчевом*, у *Мукáчеві*; *Ярémче*, з *Ярémча*, *Ярémчем*, у *Ярémчі*».

Найбільше доповнень і виправлень потребують правила правопису прикметникових форм від географічних назв і від назв народів, подані в § 153 «Правопис прикметникових форм від географічних назв і назв народів». Незважаючи на складну для носіїв мови проблему творення ад'ектонімів, яка потребує розв'язання, вона лишилася поза увагою всіх редакцій «Українського правопису».

Неузгодженість у принципах творення ад'ектонімів від географічних назв на практиці призвела до того, що від тієї самої назви в офіційних джерелах уживають різні форми прикметників. Наприклад, від ойконіма *Виноградне* (у Донецькій, Миколаївській, Харківській обл.) в офіційному вжитку використовують два ад'ектоніми: *виноградненський* і *виноградівський* замість нормативного *винограденський*; від ойконіма *Високе* (у Донецькій, Київській, Харківській, Чернігівській обл.) — три ад'ектоніми: *високівський*, *височанський*, *висоцький*, останній з яких нормативний; від ойконіма *Зелене* (43 населені пункти в різних регіонах України) — три ад'ектоніми: *зеленівський*, *зеленянський* і *зеленський*, останній з яких нормативний, та багато ін.

На нашу думку, потрібно укласти та скоригувати назву § 153 «Правопис прикметникових форм від географічних назв і назв народів» за зразком, запропонованим свого часу в колективній праці «Склад-

ні питання сучасного українського правопису» (Русанівський, 1980, с. 125—152), — «Утворення та правопис прикметників від географічних та етнічних назв». Варто розширити також зміст правил цього параграфу, додавши до нього правописні рекомендації творення прикметникових форм від ойконімів на **-ча, -че, -ичі, -на, -ня, -не, -ля (-ле), -ль, -ище**, зі збігом приголосних в основі та деякі ін., випрацьовані В.П. Шульгачем на принципах історичного словотвору (Шульгач, 2000, с. 24—32).

Другий абзац п. 2 § 153 «У прикметниках, утворених від географічних назв, що закінчуються на групу приголосних або із суфіксальним **к**, перед яким є інший приголосний, пишемо **-івський (-ївський)**: *Біла Церква* > *білоцерківський*, *Вálки* > *вáлківський*, *Гребінка* > *гребінківський*, *Златоуст* > *златоустівський*, *Казáнка* > *казáнківський*, але *Орél* > *орлówський* та ін.» (УП-2019, § 153, п. 2) пропонуємо замінити, подавши його в такій редакції: «У прикметниках, утворених від географічних назв за допомогою суфікса **-ськ-(-ий)**, відбуваються такі фонетичні зміни:

1) від географічних назв на **-ча, -че, -чі, -ч, -еч** утворюємо прикметники із суфіксом **-ськ-** (із **-е-** перед **-ч-**) після приголосних, де **-ч-ськ-** > **-цьк-**, напр.: *Бабче* > *бабецький*, *Любеч* > *любецький*, *Радча* > *радецький*, *Стрільче* > *стрілецький*, *Тельчі* > *телецький*, *Яремче* > *яремецький*;

2) від географічних назв на **-ичі** утворюємо прикметники із суфіксом **-ськ-**, де **-ич-ськ-** > **-цьк-**, напр.: *Дорогиничі* > *дорогиницький*, *Іваничі* > *іваницький*, *Микуличі* > *микулицький*, *Тишковичі* > *тишковицький*;

3) від географічних назв на **-на, -ня, -не**:

- із **-н-**, що сягає **-ьп-**, утворюємо прикметники із суфіксом **-ськ-** > **-ен-ськ-** (із вокалізованим **-ь-** > **-е-** перед **-н-**), напр.: *Зарічне* > *заріченський*, *Пісочне* > *пісоченський*, *Рівне* > *ровенський*; *Борзна* > *борзенський*, *Городня* > *городенський*, *Криничне* > *криниченський*, *Ромни* > *роменський*, *Єльня* > *еленський*;

- із **-ен-**, що належить до кореня, на зразок *Зелене*, утворюємо прикметники із суфіксом **-ськ-**: *Зелене* > *зеленський*;

4) від географічних назв на **-ля (-ле), -ль** утворюємо прикметники із суфіксом **-ськ-**, напр.: *Боромля* > *боромльський*, *Путівль* > *путівльський*, *Радомля* > *радомльський*, *Хотімля* > *хотімльський*;

5) від географічних назв зі збігом приголосних в основі утворюємо прикметники:

- з **-о-** між приголосними перед суфіксом **-ськ-**, напр.: *Переспа* > *пересопський*; *Вікно* > *віконський*; *Ворохта* > *ворохотський*, *Хухра* > *хухорський*; *Багно*, *Багни*, *Багна* > *багонський*; *Кукли* > *кукольський*;

- з **-е-** між приголосними перед суфіксом **-ськ-**, напр.: *П'ятидні* > *п'ятиденський*;

б) від географічних назв на **-*ьј-**:

- із подвоєними приголосними на межі кореня й суфікса на зразок *Верхоріччя*, *Забужжя* утворюємо прикметники із суфіксом **-ськ-**, який приєднуємо до кінцевого приголосного основи (**-*ьј-** усікаємо), напр.: *Верхоріччя* > *верхоріцький*, *Забужжя* > *забузький*, *Затишшя* > *Затиський*;

• із пом'якшеним приголосним перед йотованим голосним на зразок *Підлип'я*, *Пригір'я* утворюємо прикметники із суфіксом **-ськ-**, який приєднуємо до кінцевого приголосного основи (-**bj*- усикаємо), напр.: *Підлип'я* > *підлипський*, *Пригір'я* > *пригірський*;

7) від географічних назв з основами на *-*ŋ* на зразок *Жовква*, *Полтва*, *Смордва*, *Біла Церква* утворюємо прикметники з **-о-** між кінцевим приголосним основи **-в-** перед суфіксом **-ськ-**, напр.: *Жовква* > *жовковський*, *Полтва* > *полтовський*, *Смордва* > *смордовський*, *Біла Церква* > *білоцерковський*.

Зауважимо, що на сторінках аналізованого розділу поряд із наведеними нормативними формами *білопільський* < *Білопілья* [УП-2019, § 154, п. 2, 1)], *п'ятихатський* < *П'ятихатки*, *трипільський* < *Трипілья* [там само, § 154, п. 2, 2)], *страхоліський* < *Страхолісся* [там само, § 154, п. 2, 4)] подано низку неправильно утворених прикметникових форм із погляду історичного словотвору.

Уважаємо за потрібне замінити деякі приклади відтопонімних прикметників, наведених у п. 2 § 154, зокрема *Чистоводне* > *чистоводнівський*, *Гостролу́ччя* > *гостролу́чанський* [там само, § 154, п. 2, 1)], *Дворіччя* > *дворічанський*, *Семипілки* > *семипілківський* [там само, § 154, п. 2, 2)], *Верболо́зи* > *верболо́зівський* [там само, § 154, п. 2, 4)], на: *Чистоводне* > *чистоводенський*, *Гостролу́ччя* > *гостролу́цький*, *Дворіччя* > *дворіцький*, *Верболо́зи* > *верболізький*. Ілюстрацію *Семипілки* > *семипілківський* варто вилучити, оскільки ця географічна назва не відповідає офіційній назві поселення — *Семиполки*. Замість останньої пропонуємо подати ілюстрацію *Стоділки* > *стодільський*.

IV. Зауваження до ілюстративного матеріалу

Роботу над удосконаленням правопису особових і географічних назв вважаємо неповною без аналізу ілюстративного матеріалу. Інколи на сторінках аналізованого розділу спостерігаємо певну невідповідність (повну або часткову) наведених прикладів змісту правил правопису особових назв.

На нашу думку, потрібно розширити ілюстративний ряд відмінювання деяких типів слов'янських і українських прізвищ (там само, § 142, п. 1—2):

• іменникових прізвищ у п. 1 § 142, додавши прізвище із суфіксом **-ило** на зразок *Покотіло*, *Браціло* тощо;

• прикметникових прізвищ на **-ий (-ій)** у п. 2 § 142, додавши прізвища на зразок *Кутовій*, *Лозовій*, *Горовій*, *Городній*, *Нижній* тощо, про які йдеться власне у правилі, напр.: *Кутовій* — *Кутового*, *Кутовому* ... *Нижній* — *Нижнього*, *Нижньому* ... (Скрипник, Дзятківська, 2005, с. 299—300).

Низку прикладів до правил правопису власних назв рекомендуємо вилучити з ілюстративного матеріалу, зокрема:

• прізвища *Дубінін* і *Малінін*, додані як ілюстрація до правила про передавання **и** в російських прізвищах [УП-2019, § 144, п. 7, 1)], оскільки

ки в мові-оригіналі ці прізвища мають дві букви **и** (пор. рос. *Дубинин* і *Малинин*), які українською мовою передають по-різному, відповідно через укр. **и** (у *корені*) та **і** (у *суфіксі*), що може дезорієнтувати користувача правопису; пор. також наведене поряд прізвище *Мічурін*, у якому обидві рос. **и** передають через укр. **і** [УП-2019, § 144, п. 7, 1)];

- прізвище *Нарєжний*, додане як ілюстрація до правила передавання рос. букви **е** через укр. **і** (на місці давнього **ѣ**) в російських прізвищах [там само, § 144, п. 3, 4)], оскільки йдеться про русифіковане українське прізвище *Наріжний*.

Із-поміж прикладів до правила правопису російських прізвищ, утворених від імен і загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов, подано прізвища *Ботвінник*, *Глінка*, *Кантемір*. Натомість російське прізвище *Філіппов* із цього ж правила вилучено [там само, § 144, п. 7, 3), б)].

Уважаємо за доцільне повернути до ілюстративного матеріалу прізвище *Філіппов*, оскільки його передавання українською мовою може становити певні труднощі, водночас вилучивши з ілюстрацій до цього правила прізвища *Ботвінник*, *Глінка*, *Кантемір*, оскільки вони не російські за походженням². Отже, п. 7, 3), б) § 144 варто подати в такій редакції: «Рос. букву **и** в корені прізвищ передаємо укр. буквою **и** у прізвищах, утворених від імен і загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов: *Борісов*, *Вавіловський*, *Виноградів*, *Данілов*, *Малінін*, *Кирилов*, *Кисельов*, *Міронов*, *Митрофанов*, *Мішкін*, *Нікіфоров*, *Одиницьов*, *Пивоваров*, *Пиляєв*, *Пісарев*, *Смирнов*, *Тимофєєв*, *Титов*, *Тихоміров*; але: *Нікітін*, *Ніколаєв*, *Філіппов* тощо, твірними для яких є імена, відмінні від українських».

Прізвища *Голік*, *Гнідич*, *Кулінич*, *Станюкович*, наведені як ілюстрації до правила передавання рос. **и** в суф. **-ик-**, **-ич-**, **-иц-**, **-ищ-** [там само, § 144, п. 7, 3)], на нашу думку, потрібно вилучити, оскільки вони українського походження³, замінивши їх, напр., на *Голіков*, *Кузьмичов*, *Фомичов*, *Савичев*.

Уважаємо некоректною ілюстрацію *Єфімов* до правила передавання рос. **е** укр. **є** на початку слова [там само, § 144, п. 3, 1)], оскільки за правилом відтворення російських відіменних прізвищ українською мовою нормативна форма цього прізвища — *Єфімов*. Пропонуємо вилучити цей приклад, замінивши його на *Єфремов*. Натомість правильною формою прізвища *Єфімов* варто доповнити ілюстративний ряд до правила про передавання рос. **и** через укр. **и** у прізвищах, утворених від імен і загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов [там само, § 144, п. 7, 3) б)].

² Щодо походження прізвищ див.: (Унбегаун, 1989, с. 261; Редько, 2007, 1, с. 212—213; Баскаков, 1979, с. 30).

³ Щодо походження прізвищ див.: (Редько, 2007, 1, сс. 218, 221, 556; Унбегаун, 1989, с. 204).

На сторінках аналізованого розділу натрапляємо на ті самі приклади, що ілюструють різні правила правопису особових і географічних назв, зміст яких може суперечити одне одному. Зокрема, сербське прізвище *Бєлич*, наведене для ілюстрації правила про передавання болгарської і сербської *е* (УП-2019, § 144, п. 2), а також для ілюстрації іншого правила — про передавання *и* (**и**) у південнослов'янських іменах і прізвищах [там само, § 144, п. 6)], пропонуємо в другому випадку замінити на *Зорич*.

Назву країни *Австро-Угорщина* наведено як ілюстрацію винятку із правила про правопис *разом* географічних назв, утворених від іменників, з'єднаних сполучним звуком [там само, § 154, п. 2, 4)] та як ілюстрацію до правила про правопис *із дефісом* географічних назв, що складаються з двох іменників (без сполучного звука) або з іменника й наступного прикметника [там само, § 154, п. 3, 1)].

Уважаємо, що цей приклад можна залишити як ілюстрацію винятку до першого правила, у якому йдеться про правопис географічних назв *разом*, що складаються з двох іменників (без сполучного звука), оскільки назва країни *Австро-Угорщина* складається з двох іменників *Австрія* та *Угорщина*, з'єднаних сполучним звуком *о*; у другому правилі приклад вилучити.

Назви населених пунктів *Михайло-Коцюбінське* та *Івано-Франківськ* наведено як винятки до *окремого* написання складних і складених географічних назв [там само, § 154, п. 1, 4)] та як ілюстрацію *дефісного* написання географічних назв, що становлять поєднання імені та прізвища [там само, § 154, п. 3, 2)].

Нам видається доцільним вилучити обидва приклади із правила про окреме написання географічних назв. Натомість їх потрібно залишити в другому правилі [там само, § 154, п. 1, 4)], додавши приклад географічної назви, що становить поєднання імені й по батькові, із таким формулюванням: «**Окремо** пишемо географічні назви, що становлять поєднання імені та прізвища або імені й по батькові (без сполучного звука): село *Івана Франка*, селище *Єрофій Павлович*».

В аналізованому розділі потребують заміни деякі неактуальні ілюстрації до правил правопису географічних назв, а саме:

- ойконім *Цюрупинськ* (назва міста в Херсонській обл.) разом із відойконімним прикметником (там само, § 153, п. 1), оскільки цьому населеному пункту у 2016 р. повернуто історичну назву *Олешки*;
- ойконім *Дмитро-Варварівка* та відойконімний прикметник [там само, § 154, п. 1, 4)] й далі п. 3, 2)], оскільки цей населений пункт на Харківщині нині не існує, у період між 1967—1971 рр. його приєднали до с. *Богуславка* Борівського р-ну Харківської обл.;
- ойконім *Красноводськ* [там само, § 154, п. 2, 1)], оскільки нині цей населений пункт в Україні не засвідчений⁴.

⁴ Якщо йдеться про однойменне місто в Туркменістані, то в 1993 р. його також перейменували.

Пропонуємо вилучити всі зазначені приклади з ілюстративного матеріалу, замінивши їх відповідно: *Цюру́пинськ* > *цюру́пинський* на *Ша́хтинськ* > *ша́хтинський*, *Дмі́тро-Варва́рівка* > *дмі́тро-варва́рівський* на *Єлиза́вето-Микола́ївка* > *єлиза́вето-микола́ївський*, *Красново́дськ* на *Красноку́тськ*.

Нашу увагу також привернула неспіввідносна кількість наведених ілюстрацій до деяких правил § 154, присвяченого правопису складних і складених географічних назв та похідних від них прикметників. Наприклад, у правилі правопису разом складних іменникових географічних назв і утворених від них прикметників, до дванадцяти ойконімів подано всього п'ять ад'ектонімів, з-поміж яких є два неправильно утворених — *гостролу́чанський* < *Гостролу́ччя* та *чистово́дненський* < *Чистово́дне* [УП-2019, § 154, п. 2, 1)]. Про нормативні форми цих ад'ектонімів ішлося вище.

На нашу думку, потрібно подати співвідносну кількість ілюстрацій до цього правила, а також виправити неправильно утворені ад'ектоніми, скоригувавши формулювання в такий спосіб: «**Разом** пишемо географічні назви, утворені від основ прикметника та іменника, що з'єднані сполучним звуком, а також прикметники, що походять від таких назв: *Білопілля* > *білопільський*, *Верхньодніпрівськ* > *верхньодніпрівський*, *Гостролу́ччя* > *Гостролу́цький*, *Дорогобу́ж* > *дорогобу́зький*, *Малоярославець* > *малоярославецький*, *Нижньокілімськ* > *нижньокілімський*, *Нововолінськ* > *нововолінський*, *Новосибірськ* > *новосибірський*, *Старокостянтінів* > *старокостянтінівський*, *Чистово́дне* > *чистово́денський*, *Ясногоро́дка* > *ясногоро́дський*».

В іншому правилі, — про правопис із дефісом складених іншомовних топонімів, а також похідних від них прикметників, — до шести географічних назв подано лише одну ілюстрацію відтопонімного прикметника — *буéнос-а́йресський* [там само, § 154, п. 3, 3)].

Оскільки йдеться про складну правописну норму, вважаємо таке обмеження ілюстративного матеріалу не виправданим та рекомендуємо в цьому правилі розширити ілюстративний ряд відтопонімних прикметників, а саме: *Буéнос-А́йрес* > *буéнос-а́йресський*, *Ду́мбартон-Окс* > *ду́мбартон-окський*, *Іссі́к-Куль* > *іссі́к-кульський*, *Кизі́л-Орда́* > *кизі́л-орді́нський*, *Нар'ян-Ма́р* > *нар'ян-ма́рський*, *Ріо-Не́гро* > *ріо-не́грський*, *Ула́н-Уде́* > *ула́н-уде́нський*.

Отже, аналіз розділу «Правопис власних назв» дав змогу не лише виявити актуальні проблеми кодифікації власних назв, поданих в «Українському правописі» 2019 р., а й запропонувати рекомендації щодо правопису тих власних назв, які до сьогодні не охоплені орфографічними правилами.

Однією з актуальних проблем правопису онімів є передавання неукраїнських власних назв зі слов'янських (насамперед близькоспоріднених) мов засобами української мови. До питань, які потрібно розв'язати в аналізованому розділі, також належить утворення та правопис відтопонімних прикметників.

Поданий у розділі ілюстративний матеріал засвідчив невпорядкованість написання прикметників від географічних назв, зокрема назв населених пунктів. На нашу думку, потрібно ретельніше добирати приклади до кожного правила, щоб не виникало двозначності в його тлумаченні. Тому важливо визначитися, як подавати ілюстративний матеріал: максимально стисло (при цьому виникає ризик залишити поза увагою низку важливих правописних моментів за рахунок скорочення прикладів) чи, навпаки, дуже скрупульозно наводити приклади на кожен конкретний випадок, зазначений у правилі, збільшуючи обсяг тексту правопису.

Запропоновані рекомендації, сподіваємося, сприятимуть удосконаленню розділу «Правопис власних назв», який потребує ретельного опрацювання та обговорення у вузькому колі спеціалістів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Скрипник, Дзятківська — Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. (2005). *Власні імена людей. Словник-довідник*. Київ: Наукова думка.

Редько — Редько Ю. (2007). *Словник сучасних українських прізвищ: у 2 т.* Львів: НТШ.

УП-1993 — *Український правопис*. (1993). Київ: Наукова думка.

УП-1999 — *Український правопис (проект найновішої редакції)*. (1999). Київ: Наукова думка.

УП-2019 — *Український правопис*. (2019). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

Арутюнова Е.В. (2021). Лингвистические основы современного написания топонимов (к теории орфографического правила). *Известия РАН. Серия литературы и языка* (т. 80, 1, 21—41).

Баскаков Н.А. (1979). *Русские фамилии тюркского происхождения*. Москва: Наука.

Воронич Г.В. (2008). Кореляція народнорозмовної і літературної норм у кодифікації власних географічних назв. О.П. Карпенко (ред.), *Студії з ономастики та етимології* (с. 25—33). Київ: Пульсари.

Русанівський В.М. (ред.). (1980). *Складні питання сучасного українського правопису*. Київ: Наукова думка.

Скрипник Л. (2005). Вступ. *Власні імена людей. Словник-довідник* (с. 7—19). Київ: Наукова думка.

Суперанская А.В. (1985). *Что такое топонимика?* Москва: Наука.

Унбегаун Б.О. (1989). *Русские фамилии*. Москва: Прогресс.

Шульгач В.П. (2000). До проблеми творення відтопонімних прикметників в українській мові. *Мовознавство*, 2—3, 24—32.

Статтю отримано 06.03.2023

LEGEND

Скрипник, Дзятківська — Skrypnyk, L.H. & Dzyatkivska, N.P. (2005). *Proper names of people. Dictionary-reference book*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Редько — Redko, Yu. (2007). *Dictionary of modern Ukrainian surnames: in 2 vols*. Lviv: NTSh (in Ukrainian).

УП-1993 — *Ukrainian orthography. Fourth edition, revised and enriched.* (1993). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

УП-1999 — *Ukrainian orthography (draft of the latest edition).* (1999). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

УП-2019 — *Ukrainian orthography.* (2019). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

REFERENCES

- Arutiunova, Ye.V. (2021). The linguistic basis of modern spelling of toponyms (to the theory of the spelling rule). *Izvestia RAN. Series of Literature and Language* (Vol. 80, 1, 21–41) (in Russian).
- Baskakov, N.A. (1979). *Russian surnames of Turkic origin.* Moskow: Nauka (in Russian).
- Rusanivskiy, V.M. (Ed.). (1980). *Complex issues of modern Ukrainian orthography.* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Skrypnyk, L. (2005). Introduction. *Proper names of people. Dictionary-reference book* (pp. 7–19). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Superanskaia, A.V. (1985). *What is Toponymy?* Moskow: Nauka (in Russian).
- Shulhach, V.P. (2000). To the problem of creation of toponymic adjectives in the Ukrainian language. *Linguistics*, 2–3, 24–32 (in Ukrainian).
- Unbehaun, B.O. (1989). *Russian surnames.* Moskow: Prohress (in Russian).
- Voronych, H.V. (2008). Correlation of vernacular and literary norms in the codification of proper geographical names. O.P., Karpenko (Ed.), *Studies in Onomastics and Etymology* (pp. 25–33). Kyiv: Pulsary (in Ukrainian).

Received 06.03.2023

Iryna Yefymenko, Ph.D in Philology,
Senior Research of the Department of Ukrainian language History and Onomastics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: i.yefumenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4263-1324>

SOME NOTES ON TRANSFERRING PROPER NAMES IN “UKRAINIAN ORTHOGRAPHY” OF 2019

The article analyzes the state of codification of proper names in the latest edition of the “Ukrainian orthography” (2019). Our task was to identify and analyze the main changes in the spelling rules for personal and geographical names, as well as to pay attention to certain problems in their codification, answering primarily the following questions: what complex issues of the spelling of proper names are not fully resolved or are not reflected in the current spelling and what spelling points require correction or addition?

The analysis revealed inconsistencies and sometimes contradictions in some of the recommendations on the spelling of proper names given in the analyzed section of the current “Ukrainian orthography”. In particular, one of the problematic issues is the transmission of non-Ukrainian proper names from Slavonic (primarily closely related) languages into Ukrainian. The issues that should have been reflected in the analyzed section also include the formation and spelling of detoponymic adjectives.

In addition to these problematic issues, the study also revealed so-called formal shortcomings in the coverage and presentation of material in the section “Orthography of proper names”, namely: not always clear structure of the section, cumbersome wording of some rules, incorrect use of linguistic terms, etc. There are many comments about the illustrative material: the presence of irrelevant examples for the rules, cases of illustrating

different rules with the same example, insufficient or absent examples for some spelling rules.

The analysis made it possible to make certain corrections and additions to the current spelling rules, as well as to formulate a number of recommendations for spelling proper names that have not been covered by the spelling rules to date.

The recommendations provided in the course of the study will hopefully expand the range of rules presented in the current “Ukrainian orthography” and will contribute to further improvement of the section “Spelling of proper names” of the current spelling, which requires further careful study and discussion in a narrow circle of specialists in the theory and practice of teaching orthography.

Keywords: *orthography, orthography norm, proper names, personal names, geographical names, place names, toponymic adjectives.*